

Ahlaklılık, Tutum ve İhtiras Hakkında Eski Uygurca Fragmanlar Üzerine Bir İnceleme

Öz: Doğu Uygur Kağanlığı'nın yıkılışından sonra Turfan bölgesine göç etmeleriyle birlikte Uygurlar; farklı etnik topluluklarla, dinî ve kültürel muhitlerle tanışmışlardır. Böylece İpek Yolu güzergâhında siyasi ve askerî bir kimlikten çok kültürel ve ticari faaliyetlerle öne çıkan bir devlet kuran Uygurlar, Orta Asya dinlerinin etkisinde oldukça kapsamlı bir tercüme edebiyatı oluşturmuştur. Bu edebiyat içerisinde felsefî bir inanış sistemi olarak kendisini tanımlayan Budizm, son derece güçlü bir yere sahiptir. Uygurlar, Budizm'in oldukça farklı ekollerini tanısalara da çevirdikleri eserler temelinde Budist öğreti ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu ilkelerden *ahlaklılık*, zihinsel olgunlaşmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Budizm'de *doğru davranış* yahut *tutum* ise erdemli olmanın gereği sayılır. Budist inanış sisteminde *ihтира*s, tıpkı nefret ve cahillik gibi imha edilmesi gereken bir duygudur. Bu çalışma, bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan şimdiye kadar yayımlanmamış dört Eski Uygurca fragmanın filolojik neşrini amaçlamaktadır. Bu fragmanlar şunlardır: Mainz 296 (T II b 42), Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14), U 1192 (T II Y 37) ve U 1645 (T II M). Yazıda bu fragmanların metni, aktarması, açıklamaları ve sözlüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Eski Türkçe, Eski Uygurca, Metin Neşri.

A Study of Old Uyghur Fragments on Morality, Attitude and Affliction

Abstract: After the fall of the Eastern Uyghur Khanate, Uyghurs relocated to Turfan and interacted with diverse ethnic, religious, and cultural groups there. Consequently, the Uyghurs, on Silk Road emphasizing cultural and commercial aspects over military and political ones, produced an extensive body of translated literature under the impact of Central Asian religions. In this literature, Buddhism, a philosophy defining itself as a belief system, has a highly strong place. While the Uyghurs are familiar with different Buddhist schools, Uyghur translations generally overlap with the fundamental Buddhist teachings. Morality, among these principles, is regarded as a facet of mental maturity. Proper behavior or attitude in Buddhism is essential to being virtuous. Buddhism teaches that passion, similar to hatred and ignorance, needs to be eradicated. This research will aim to publish four Old Uyghur fragments philologically, currently unpublished and held in Berlin's Turfan Collection. These fragments are: Mainz 296 (T II b 42), Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14), U 1192 (T II Y 37) and U 1645 (T II M). The article presents the text, translations, explanations, and glossary of these fragments.

Keywords: Buddhism, Old Turkic, Old Uyghur, Text Republication.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
57. SAYI / VOLUME
2025-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

1) Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

Erzurum Teknik Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
uguruzunkaya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4534-9305>

2) Dr. Öğr. Üyesi
Muhammet Raşit ÖZTÜRK

Erzurum Teknik Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
muhammet.ozturk@erzurum.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0644-1336>

<https://ror.org/038pb1155>

Gönderim Tarihi

Received
19.02.2025

Kabul Tarihi

Accepted
06.05.2025

Yayın Tarihi

Published
01.06.2025

Atıf

Citation

Uzunkaya, Uğur ve Muhammet Raşit Öztürk. "Ahlaklılık, Tutum ve İhtiras Hakkında Eski Uygurca Fragmanlar Üzerine Bir İnceleme." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 57, 2025, ss. 177-199.
<https://doi.org/10.17133/tubar.1642656>

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION	
Ahlaklılık, Tutum ve İhtiras Hakkında Eski Uyurca Fragmanlar Üzerine Bir İnceleme <i>A Study of Old Uyghur Fragments on Morality, Attitude and Affliction</i>	
Makale Türü <i>Type of Article</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Yazarların Katkı Düzeyi <i>Contribution Level of Authors</i>	Birinci Yazar / <i>First Author</i> : %50 İkinci Yazar / <i>Second Author</i> : %50
Etik Kurul Onayı <i>Ethics Committee Approval</i>	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. <i>The study does not require ethics committee approval.</i>
Finansal Destek <i>Financial Support</i>	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. <i>The study received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflict of Interest</i>	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. <i>There are no potential conflicts of interest in the study.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı <i>Use of Generative AI</i>	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. <i>Artificial intelligence was not used in the study.</i>
Değerlendirme <i>Review</i>	Üç dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. <i>Three external referees, double blind.</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Screening</i>	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. <i>The screening was done through Dergipark, intihal.net.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.</i>
Etik İhlal Bildirimi <i>Ethical Violation Report</i>	turklukbilimi@gmail.com
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright and License</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Giriş

Doğu Uygur Kağanlığı'nın (744-840) çöküşünden sonra Tanrı Dağları'nın doğusuna göç eden Uygurlar (Kasai 62) burada 9. yüzyılın ikinci yarısından 13. yüzyıla kadar hüküm süren Batı Uygur Kağanlığı hâkimiyetinde Çin Türkistanı'nın yahut başka bir deyişle Orta Asya'nın kültürel atmosferinde muhtelif dinî muhitlere intisap etmişlerdir. Bu dinî muhitler içerisinde kuruluşundan itibaren ticaret yolları üzerinde yayılan ve MS 1. yüzyılda Orta Asya'da kendisine propagasyon yahut yeni müritler toplama alanı bulan Budizm, Sanskritçe külliyattan yapılan tercümelerle Eski Uygur edebiyatında benzersiz ve güçlü bir yer edinmiştir. Türklerin Budizm ile tanışıklığı esasen 7. yüzyıla tarihlendirilse de (Wilkens, *Buddhism in the West Uyghur Kingdom and Beyond* 195) Orta Asya'nın etnik, siyasal, kültürel ve dinî yapısının edebî kaynaklar aracılığıyla bu tanışıklığı Uygurlar arasında çok daha öteye taşıdığı anlaşılmaktadır. Tercümeler marifetiyle gerçekte bütünlüklü bir Eski Uygurca Budist külliyyatın varlığı henüz kesinlik kazanmasa da (Wilkens, *Hatten die alten Uiguren einen buddhistischen Kanon* 345-347) her bir tercümenin Orta Asya dillerinin tesirinde meydana getirildiği ve Budist Uygur edebiyatının meseleleri ile Uygur Budizmi'nin ekollerini anlamaya fayda sağlayan girişimler olduğu kesindir. Çinggiz Han'ın nüfuzlu siyasi iktidarı neticesinde Uygurların bu egemenliği gönüllü olarak kabulü ve akabinde Moğol döneminde yapılan tercümelerde görülen ekol değişimleri Uygur Budizmi'ni Orta Asya'daki siyasal gelişmelerden bağımsız okumanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Kuzey Budizmi etrafında gelişen ekoller temelinde Uygur Budizmi'nde görülen gelişim ve değişim, prensipte Uygurların Budizm'in temel ahlaki ilkeleri ve kabullerine bağlılıkta belirgin bir ayrılık yaşamadığını göstermektedir. Bir felsefi inanış biçimi olarak Budizm, bu inanç sisteminin de esaslarını oluşturan birtakım ahlaki değerlerin etrafında şekillenmiştir. Özellikle Mahāyāna öğretisinde altı faziletten biri olan *ahlaklılık* (Çin. 持戒 *chi jie*, Skt. *śīla-pāramitā*, EUyg. *yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)t tutmak*) (Conze 64; JEBD 241b; Hirakawa 166b; Schumann 198; Schmidt-Glintzer 69-70; Arat 63; Tokyürek 331) bir Bodhisattva'nın ruhsal süreçte zihnen olgunlaşmasını sağlamaktadır. Esasında Budizm'deki *ahlaklılık* ile ahlaki kuralların tetkiki anlatılmak istenir (Conze 64-65). Ahlakı ve erdemi bir sistem gerekliliği olarak gören Budizm'de tutum/davranış ise aynı zamanda Orta Yolu da ifade eden *sekiz katlı yol* ile (Çin. 八正道 *ba zheng dao*, Skt. *āryamārga*, EUyg. *säkiz tözün köni yol*) belirginleştirilir. Bilhassa *hakiki davranış* (Çin. 正業 *zheng ye*, Skt. *samyak-karmānta*, EUyg. *köni iş küdüg*) (Monier-Williams 152b; Soothill ve Hodous 37b; JEBD 101b; Hirakawa 164a; Yakup 238) göstermek hakiki idrak, karar, söz, rızık, çaba, benimseme ve derinleşmeyle birlikte erdemli bir tutum olarak değerlendirilir. Nefret ve cahillikle birlikte ihtiras veya tutku (Çin. 煩惱 *fannao*, Skt. *kleśa*, EUyg. *nizvani*) (DDB) ise Budizm'de bütünüyle imha edilmesi gereken bir duygudur. Budizm'de varoluşsal acının olumsuz zihinsel tetikleyicisi olarak görülen ihtiras, Budizm'in

pratikleriyle psikolojik olarak aşılmaya çalışılır. Bu bağlamda yazı, Eski Uy-gur Budizmi içerisinde bugün hangi metnin parçası olduğu bilinmeyen ahlak, tutum ve ihtiras hakkındaki dört yazma parçasının filolojik neşrini konu almaktadır. Bu yazma parçaları bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda şu arşiv numaralarıyla korunmaktadır: Mainz 296 (T II b 42), Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14), U 1192 (T II Y 37) ve U 1645 (T II M).

Bu çalışmanın birinci fragmanı Mainz 296 arşiv numarasına ve T II b 42 buluntu işaretine sahiptir. Fragman 16 satırdan oluşmaktadır ancak fragmanın her iki tarafı da kısmi metin hasarına sahiptir. Bilhassa fragmanın B yüzünün son satırında yalnızca birkaç harf kalıntısı vardır. Bu fragman Budizm’deki ahlaklılık konusuna değinir (krş. URL-1). Makaledeki ikinci fragman Mainz 723 arşiv numarasını ve T II D 85 ve Ch 14 buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın sadece arka yüzünde metin vardır. 10 satırdan oluşan bu yazma parçası satır sonlarından hasarlıdır. Bununla birlikte ilk satırda ise yalnızca birkaç harf korunabilmiş, bütünlüklü bir sözcüğe rastlanılmamıştır. Fragmanın hangi metnin parçası olduğu bilinmese de Budizm’deki ihtiras (Skt. *kleśa*) konusunu ele almaktadır (krş. URL-2). Üçüncü fragmanın arşiv numarası U 1192, buluntu işareti ise T II Y 37’dir. 32 satırdan oluşan bu fragmanın hem A hem de B yüzünün ilk satırları büyük oranda hasarlıdır. Diğer satırlar ise kısmi hasara sahip olsa da iyi korunmuş bir fragman olduğu belirtilmelidir. Bu fragmanın bugün hangi eserin parçası olduğu bilinmese de A sayfasında türlü cennetlerdeki doğum ve B sayfasında da Budizm’de yüz çevrilmemesi gereken tutum ve eylemler konu alınır (krş. URL-3). Çalışmanın odaklandığı son fragman, U 1645 arşiv numarasını ve T II M buluntu işaretini taşır. Bu fragmanın ön ve arka yüzünde toplam 38 Eski Uy-gurca satır mevcuttur. Bunun yanında fragmanın arka yüzünde *altı* “altı” biçiminde eksik bir sayfa numaralandırması vardır. Fragmanın kimi satırları kısmi hasar içerir. Fragmanın ön yüzünde saf ve saf olmayan öğretiler konu edilmişken arka yüzünde ihtiras (Skt. *kleśa*) konusu işlenmiştir (krş. URL-4).

Çalışma yukarıda sözü edilen fragmanların çeviri yazısını, harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarmasını, açıklamalarını ve sözlüğünü içermektedir. Yazının çeviri yazı ve harf çevirisinde *Uigurisches Wörterbuch*’da belirlenen yöntem takip edilmiştir (krş. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch ... I-6* 9-10; 13-14; Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch ... I. Verben. Band I* XXXIII-XXXV). Fragmanların Türkiye Türkçesine aktarmasında kimi metinsel hasarların mevcut olması sebebiyle sözcük sözcük bir aktarım tercih edilmiştir. Bunun yanında açıklamalar ise metinde geçen Budist terimlerle dil bilgisel izahları ihtiva etmektedir. Çalışmanın sözlük kısmında metinde bütünlüklü olarak korunan ve restore edilmiş bütün sözcükler bağlamsal anlamlarıyla yer verilmiştir. Genelde Eski Türkçe özelde ise Eski Uy-gurca sözlüklerde tanımlanan sözlük birimlerle yapıcı ve anlamca örtüşen bu kısımda oldukça az olsa da daha evvel tanımlanmayan ifadeler de rastlanır. Bu kısımda ayrıca çözümlenmeli dizine de yer verilmiştir.

Eski Uygurca Metinler

01

[Katalog Bilgisi: URL-1]

Mainz 296 (T II b 42)

A sayfası

- (01) 01 ç(a)hşap(a)t
... .. nynk çqş'pt
(02) 02 umadılar ,, yazmış ç(a)hşap(a)tla[r]ın üşünmädilär
... .. 'wm'dy l'r ,, y'z myş çqş'ptl'/yn 'wyşwnm'dy l'r
(03) 03 ... k[ü]çintä kuşlar käyiklär ažuınta tugup
... k//çynt' qwşl'r k'yycl'r ''ž wnynt' twqwp /.../.../
(04) 04 tagda meni körgäli yığılıp süzök
... (P) /nytyq t'qd' myny kwyrk'ly yyqylp swyz wk
(05) 05 ögin yeti kün ot suv tatmadılar ,, anı
... (P) 'wynkyn yyty kwyn 'wt swv t'tm'dy l'r ,, ''ny
(06) 06 ylık ažuınt[a tug]up tapatris t(ä)ñri yerintä
... .. wp yylqy ''ž wnynt' ///wp t'p'trys tnkry yyrynt'
(07) 07 t(ä)ñri burh(a)n tö[r]t kertü nomug bilip ukup
... .. tnkry pwrqn tw//t kyrtw nwmwq pylyp 'wqwp
(08) 08 bölöc tınlagnıñ üstün t(ä)ñri
... .. pdy l'r pwlwkw //yw tynl'q nynk 'wyz twn tnkry

B sayfası

- (09) 01 ... [t(ä)]ñri ärür tep bilmiş k(ä)rgäk ,, köñül
... /nkry 'rwr typ pylmyş krk'k ,, kwnkwł //qwr///y
(10) 02 amtı bo [hor]muzta [t(ä)]ñri birlä
... /ty 'mty pw //mwz t' tnkry pyrl' syry//ş
(11) 03 ärür kim ...täki ...
... /tw/wm' / ''//...y 'rwr kym ...t'ky ///
(12) 04 ... bolayın kör... .. bir kün bir tün ...
... pwl'yyn kwyr... pyr kwyn pyr twyn /...
(13) 05 ol buyan ädgü kılınç küçintä ...
... tdy l'r ,, 'wl pwy'n 'dkw qylynç kwyçynt' //...
(14) 06 ažuunta kägäy yerintä altın
... .. 'ž wnt' 'wy...// /k'k'y yyrynt' ''ltyn
(15) 07 buyan ädgü kılınç kü[çintä] ...
... /y l'r pwy'n 'dkw qylynç kwy///// ...
(16) 08
... .. dwrk///l

02

[Katalog Bilgisi: URL-2]

Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14)

arka

- (17) 01
... .. /... .. kl... .. m... ..
(18) 02 p(a)ramitlarka tükällig bolm[ış]
pr'myt l'r q' twyk'l lyk pwlm//

- (19) 03 yalnız bir adıra t(ä)k kertü töz
y'lnkwz pyr ' 'dyr' tk kyrtw twyz
- (20) 04 tözin tuya tükätsär takı nâ ol
twyz yn twy ' twyk'ds'r t'qy n' t...k...p 'wl twyy//
- (21) 05 bölöki nomlarıg bilgäli katıgılanmak
pwyłwky nwml'ryq pyłk'ly q'tyql'nm'q
- (22) 06 nizvani tusar örlätdäçi bulgadaçı tep teyür ...
nyz v'ny tws'r 'wyrł'td'çy pwlq'd'çy typ tytyw ...
- (23) 07 örlätür bulgayur tesär kim bo nizv[ani]
'wyrł'twr pwlq'ywr tys'r kym pw nyz v/// ...
- (24) 08 ažuñ tınl(ı)glarıg örlätip bulgap
' 'ž wn tynlq l'ryq 'wyrł'typ pwlq'p
- (25) 09 ölmäk ämgäklig taloy ügüztin ötü... ..
'wylm'k 'mk'klyk t'lwy 'wykwz tyn 'wytw... ..
- (26) 10 ... anı üçün
l'r ' 'ny 'wyçwn

03

[Katalog Bilgisi: URL-3]

U 1192 (T II Y 37)

A sayfası

- (27) 01
... ..l/ç py... ..l'm... ..
- (28) 02 nomlamakl(i)g uğun [k]özl[ägi]l ...
nwml'm'qlq 'wqwryn /wyz l///
- (29) 03 ol ymä nätäg ärki
k// ykw.../wl ' 'wl ym' n't'k 'rky
- (30) 04 tep tesär ' 'anı inçä ukmış
typ tys'r ' 'ny 'ynç' 'wqmyş ş
- (31) 05 k(ä)rgäk ' 'munta birök bo tužit
krk'k ' 'mwnt' pyrwk pw twž yt
- (32) 06 ordoda tugmaknı alpın oğayın
'wrwd' twqm'q nyn/ 'lpyn 'wnk 'yyn
- (33) 07 sözlägäli sakınsar ' 'aşnuça abita
swyz l'k'ly s'qıns'r ' 'şnwç' 'pyt'
- (34) 08 uluşta sukavați yertinçüdä tugmak-
/wlwşt' swk'v'dy yyrtynçwd' twqm'q
- (35) 09 nıñ adırtın sözlämiş k(ä)rgäk ' 'basa ' 'nynk ' 'dyrtyn swyz l'myş krk'k ' 'p's' ' 'temin tužit ordoda tugmaknıñ
tymyn twž yt 'wrwd' twqm'q nynk
- (37) 11 ukgalı bulur k(a)ltı
.../yk 'wqç'ly pwlwr qıty y'sw...
- (38) 12 tsi-tu-lun atl(i)g şast[(a)r] ...
... ..v tsy tw lwn ' 'tlq ş'st/ ...
- (39) 13 bodis(a)t(a)v vañ-şa-lun atl(i)g
...ky pdystv 'nk ş' lwn ' 'tlq l///
- (40) 14 [şast(a)r]da inçä tep aymışlar ol ...
l///d' /ynç' typ 'ymyş l'r 'wl ...

- (41) 15 ... *tegmä* ... [at]l(i)g yertin[çü] ...
 ... *tykm'* ... ///lq yyrtyn// ...
 (42) 16 kaçığ/[ıg]
 / q' çyq///

B sayfası

- (43) 01
 //y/tw... .. / y' ç/... ..
 (44) 02 [ä]ŋ[i]lki ker[t]günçtin ävrilmämäk
 ///k///ky kyr/kwnç tyn 'vrylm'm'k
 (45) 03 ikinti tüslärdin ävrilmäm[ä]k ,,
 /ykynty twyš l'rdyn 'vrylm'm/k ,,
 (46) 04 üçünç tanuklamaktın ävrilmämäk
 //yçwnç t' nwql'm' q' tyn 'vrylm'm'k
 (47) 05 [t]örtünç yorıkıntın ävrilmämäk
 //yrtwnç ywryqyntyn 'vrylm'm'k
 (48) 06 beşinç nizva[ni] kadgularka sanl(i)g
 pyşynç nyz v'// q'dqw l'rq' s'nlq
 (49) 07 bolmakta ävrilmämäk ,, bo ... beş
 pwlm'qt' 'vrylm'm'k ,, pw //y pyş
 (50) 08 munta amtı ävrilinçs(i)zdä turmış
 mwnt' 'mtı 'vrylynçsz d' twrmyş
 (51) 09 temäk üzä baştınkı oronta ırak
 tym'k 'wyz 'p'stynqy 'wrwnt' 'yr'q
 (52) 10 tanuklamakdın ävrilmädäçi ,, ulatı
 t'nwql'm' q'dyn 'vrylm'd'çy ,, wl'ty y
 (53) 11 oronta ırak ävri/[mädäçi]
 ...ynç 'wrwnt' 'yr'q 'vryl/////

- (54) 12 ... [ävril]mädäçi bodis(a)t(a)vlarıg kör...
 ... ///m'd'çy pwdystv l'ryq kwyr...
 (55) 13 muntag yanlıg ulug bodis(a)t(a)v ...
 mwnt'q y'nklyq 'wlwq pwdystv ...
 (56) 14 tuşguluk oron üçün
 / twşqwlwq 'wrwn 'wyçwn
 (57) 15 k(i)ya ıglark[a] ...
 / qy 'd/...q...// /yq l'rq/ ...
 (58) 16 galı
 /q'ly

04

[Katalog Bilgisi: URL-4]

U 1645 (T II M)

ön

- (59) 01 ,, birök yänä
 /d...r ,, pyrwk y'n' k'd... ..
 (60) 02 k[at]ıg y(i)ti bolsa[r]
 / q/yq yty pwls' /
 (61) 03 ... [tet]ir ,, nä üçün antag tet[i]r tep t[esär] ...

- ... //yr ,, n' 'wyçwn 'nt'q tyt/r typ t//
- (62) 04 *küsäyür* k(ä)rgäyür üçün ,, anın
... .. *kwys* 'ywr krk' ywr 'wyçwn ,, 'nyn
- (63) 05 y(e)g(i)rminç sımtag tep tedi ,,
... .. //z ykrmyñç symt'q typ tydy ,, s... ..
- (64) 06 tep tesär ,, sımtag ärsär k(a)ltı kirlig n[om]
... .. typ tys'r ,, symt'q 'rs'r qłty kyrlyk n//
- (65) 07 kirsiz nomlar[ı]g bışrungalı umadın
... .. /y ,, kyrsyz nwm l' r/q pyşrwnq' ly 'wm'dyn
- (66) 08 lamak
... .. wl' m' q̄ (P) twy/... .. /wr ,,
- (67) 09 sımtagsızg
symt'qsyzyq (P) t... /yyq
- (68) 10 larıg üstägükä ädgü nom-
l'ryq 'wyst'kw (P) k' 'dkw nwm
- (69) 11 larıgkä tayak bolmak
l'ryq ys// k' (P) t'y'q pwlm'q̄
- (70) 12 ... ol ,, kimlär birök os[a]l *sim*[tag]
lyk 'wl ,, kym l'r (P) pyrwk 'wsll *sym*///
- (71) 13 bolsarlar ,, [ö]trü olargürmək başın
pwls'r l'r ,, //trw 'wl'r ... m/kwrm'k p'şyn
- (72) 14 övkä biligsiz ugrı[nta] kirlig nomlarıg-
'wyvk' pylyksyz 'wqry/// kyrlyk nwml'ryq
- (73) 15 lı kirsiz nomlarıg b[oşg]ungalı umazlar ,, ,,
ly kyrsyz nwml'ryq p//wnq'ly 'wm'z l'r ,, ,,
- (74) 16 y(e)g(i)rminç [te]p tedi ,, unısalıg
ykrmyñç 'wy...///... //p tydy ,, 'wnyts'lyq̄
- (75) 17 ... tep tesär ,,hg ärsär k(a)ltı ögülik
/// typ tys'r ,,lyq 'rs'r qłty 'wykwłwk
- (76) 18 [sakın]guluk sav ... y(a)ruk yaşuk adırtl(ı)g
////qwlwq s'v ... / yrwq̄ y'şwq̄ 'dyrtlq
- (77) 19 ... *umamak*
... 'wm'm'q̄

arka

- ... altı ,,
...z 'lty ,,
- (78) 01 atl(ı)g y(e)g(i)rmi kiç[i]g
... .. /y 'tlq ykrmy kyç/k
- (79) 02 [ulug] kiçig nizvanıl[ar]
... .. //// kyçyk nyz v'ny l//
- (80) 03 bodis(a)t(a)v üç
... ..mlyk ... /p'ly pdwystv 'wyç
- (81) 04 uğun ärtiñü inçgä
... ..lwkw'wqwryn 'rtynk'ynçk'
- (82) 05 yörügün tükäl söz[lä]...
... .. //d/ l'r ywrwkyñ twyk'l swyz //...
- (83) 06 b[o]lgay tep sözlämädim(i)z ,, birök

- (84) 07z p/lq'y typ swyz l'm'dymz ,, pyrwk //...
 [är]sär bo ş(a)stir nomnuñ altıñ ülüş ...
 //s'r pw şstyr nwm nwnk 'ltynç 'wylwş ...
- (85) 08 altı[nç] ülüş yörüg
 / 'lty// 'wylwş (P) ywrwk py/... ...
- (86) 09 atl(ı)g niz[vani]
 ... / py... ... / (P) 'tlq nyz /// ...
- (87) 10 bölökintä keñürü söz-
 /r pwylwkyn't' kynkwrw swyz
- (88) 11 [läyü]r ,, anta körümlär bilgäy
 ///r ,, 'nt' (P) kwyrwml'r pylk'y
- (89) 12 tükäti beşinç tuşdakı
 /... twyk'dy (P) pyşynç twşd'qy
- (90) 13 bulgataçı [ulu]g kiçig nizvanılarnıñ
 / pwlq't'cy ///q kyçyk nyz v'ny l'r nynk
- (91) 14 yörüg öz ,, amtı altıñç
 ywrwk 'wyz k/... ..d/nty ,, 'mtı 'ltynç
- (92) 15 dki tört odguraks[ız] atl(ı)g nomlar b(ä)lgü
 dqy twyrt 'wtqwr'qs// 'tlq nwm l'r plkw
- (93) 16 ... [s]özlägülük kâzig... ,, ol ymä nätäğ
 ... /wyz l'kwlw k'z yk... ,, 'wl ym' n't'k
- (94) 17 ärki tep tesär ,, k(a)ltı ayagka
 'rky typ tys'r ,, qłty /... ..l' 'y'q q'
- (95) 18 täğimlig vasubandı bodis(a)t[(a)v] üzä ...
 t'kymlyk v'swp'ntw pdwyst/ ...lyk 'wyz ' ' '...
- (96) 19
d... ..

Eski Uygurca Metinlerin Aktarması

Mainz 296 (T II b 42)

[A sayfası] (01) dinî emir (~ Skt. *śikṣāpada*) (02) ... muktedir olmadılar. İtaat edilmeyen dinî emirlerine (~ Skt. *śikṣāpada*) yoğunlaşmadılar. (03) ... g[ü]cünde kuşlar, vahşi hayvanlar varlık biçiminde doğup ... (04) dağda beni görmek için toplanıp temiz (05) başka yeni gün ateş ve su tatmadılar. Onu (06) hayvan varlık şekli[n]de doğ[up] trāyastriṃśa göğündeki (07) Tanrı Buddha dö[r]t asil öğretiyi (~ Skt. *dharma*) anlayıp (08) bölüm canlının yukarıda gök [B sayfası] (09) ... [gök]tür diye bilmeli. Zihin ... (10) şimdi bu [Tan]rı Indra ile ... (11) -dır ki ...deki ... (12) ... olayım. Gör... .. bir gün bir gece ... (13) o sevap₂ gücünde ... (14) varlık biçiminde yerinde alta (15) sevap₂ güc[ünde] (16)

Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14)

[arka] (17) (18) mükemmelliklerle (~ Skt. *pāramitā*) donatılm[ış]. ... (19) Yalnız bir ayrıntılı, tek gerçek esas ... (20) esasını hissederek tamamlasa daha ne o (21) bölümü, öğretileri bilmek için

zahmet (22) eğilimi (~ Skt. *kleśa*) kaplasa, eziyet edecek ve tahrik edecektir diye söyler. ... (23) eziyet eder ve tahrik eder, demekse (şöyledir). Öyle ki bu eğil[im] ... (24) varlık biçimi canlıları eziyet edip ve tahrik edip ... (25) ölüm ve eziyet denizinden₂ geç-... (26) ... bundan dolayı

U 1192 (T II Y 37)

[A sayfası] (27) ... (28) vaazlı fırsatını gözle. ... (29) ... “O da acaba nasıldır?” (30) denecek olursa, onu böylece (31) bilmeli. Burada eğer bu *tuṣita* (32) sarayında doğmanın zorluğunu ve kolaylığını (33) söylemeyi düşünse, evvela *amitābha* (34) ülkesinde, *sukhāvātī* dünyasında doğmanın (35) farkını söylemeli. Hemen (36) arkasından *tuṣita* sarayında doğmanın (37) ... anlayabilir. Şöyle ki ... (38) ... *Tsi-tu-lun* adlı *śāst[ra]* ... (39) ... Bodhisattva *Vaṇ-ṣa-lun* adlı (40) [*śāstra*]da böyle diyip söylemişlerdir. ... (41) ... denen ... [ad]lı dün[ya] ... (42) ... duyu organlı (~ Skt. *āyatana*, *indriya*) [B sayfası] (43) ... (44) Birinci: İna[n]çtan dönmeme. (45) İkinci: Mükâfattan dönmeme. (46) Üçüncü: Tanıklık etmekten dönmeme. (47) [D]ördüncü: İyi davranışından dönmeme. (48) Beşinci: İhtiraslara₂ (~ Skt. *kleśa*) (49) yenil[me]mekten dönmeme. Bu ... beş (50) şimdi burada geri dönülmezde var olmuş (51) demekle ilk yerde uzak (52) tanıklık etmekten dönmeyecek ve başkaları (53) ... yerde uzak dön[meyecek] (54) ... [dön]meyecek. Bodhisattvaları gör-... (55) bunun gibi ulu Bodhisattva ... (56) ... rastlayacak yer için ... (57) ... -cık ...-lar[a] ... (58) ... -mak için ...

U 1645 (T II M)

[ön] (59) ... ama eğer ... (60) ... sert₂ olsa ... (61) ...-dır. “Neden böyledir?” denecek [olursa] ... (62) ... istediğinden₂ bu yüzden ... (63) ... yirminci ihmalkâr diye söyledi. ... (64) ... diye söylese, ihmalkâr ise şöyle ki lekeli öğreti (~ Skt. *dharma*) ... (65) ... lekesiz öğretileri (~ Skt. *dharma*) kemale erdirmeden ... (66) ... -lama ... (67) gayretliyi ... (68) arttırmaya iyi öğretileri (~ Skt. *dharma*) (69) ... dayanak olma ... (70) ...-dır. Eğer birileri ihmalkâr (71) olsa, [s]onra onlar ... başını ... (72) öfke ve bilgisizlik sebe[biyle] lekeli öğretileri (~ Skt. *dharma*) (73) ve lekesiz öğretileri (~ Skt. *dharma*) öğrenemezler. (74) Yirminci ... [diy]e söyledi. Unutkan ... (75) ... diye söylese, ... ise şöyle ki düşün(ül)ecek₂ (76) söz ... açık₃ (77) ... muktedir olmama ... [arka] ... altı (78) ... adlı yirmi küçük (79) ... [büyük] küçük ihtiraslar[ar] (~ Skt. *kleśa*) (80) ... Bodhisattva üç ... (81) ... sebeple son derece ince (82) ... tefsirini bütünü söyle[le]-... (83) ... olacak diye söylemedik. Eğer ... (84) ... [i]se bu *śāstra*, öğretinin (~ Skt. *dharma*) altıncı bölüm(ünü) ... (85) ... altı[ncı] bölüm tefsir ... (86) ... adlı ihti[ras] (~ Skt. *kleśa*) ... (87) ... bölümünde ayrıntılı söy[le]r. (88) Orada görüşler bilecek. (89) ... bütünüyle beşinci safhadaki (90) ... tahrik edecek [büyük] küçük ihtirasların (~ Skt. *kleśa*) (91) ... tefsir kendi ... şimdi altıncı (92) ...

dört kesin olmayan (~ Skt. *niyatāniyata*) adlı öğretiler işaret (93) ... [s]öylemek sırası ... “O da (94) acaba nasıldır?” denecek olursa, şöyle ki ... saygıya (95) değer Bodhisattva Vasubandhu ... ile ... (96)

Eski Uygurca Metinlerde Geçen İfadelere İlişkin Açıklamalar

(01) **ç(a)hşap(a)t:** EUyg. bu sözcük “dinî emir, ahlak kaidesi” anlamında olup Man.-Soğd.da *cxş’pδ(δ)* “emir” (Gharib 131a, §3315) ve Partçada *cxş’byd, cxş’byyd* “kural, emir” (Durkin-Meisterernst 128a) şeklinde tanıklanmıştır. Sözcük Skt. *śikṣāpada*’ya “ahlaki ilke, ahlaki emir” (Monier-Williams 1070a; Edgerton 527b) dayanır.

(06) **tapatřiṣ:** Bu sözcük daha evvelki EUyg. metinlerde *strayastrış* (krş. ... *strayastrış* Wilkens, *Das Buch von der Sündentilgung*... 66, 210. satır; *strayastrış t(ä)ñri yerintäki* Wilkens, *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien*... 208, 115. satır) biçiminde tanıklanmıştır. Söz konusu biçim, Toharcanın A diyalektinde tanıklanan *strāyastrīṣ* “33 sayıda (Tanrı)” (Carling ve Pinault 534b; Poucha 381) aracılığıyla Skt. *trāyastrīmśa*’dan “bir Budist Tanrı sınıfının adı” (Edgerton 257b) alıntılanmıştır. Ancak burada tespit edilen ve daha önce tanıklanmayan EUyg. *tapatřiṣ*’in Toharcanın B diyalektinde bulunan *tapatřiṣ* “otuz üç Tanrı” (Adams 296) üzerinden Skt.den alıntılandığını belirtmek yerinde olacaktır.

(10) **[hor]muzta [t(ä)ñ]ri:** EUyg. *hormuzta* Budist metinlerde “Tanrı İndra” anlamındadır ve Soğd. *xwrmzt* ‘“ilk insan, bir Manihaist Tanrı(nın adı)” (Gharib 437a, §10754) sözcüğünden alıntıdır.

(15) **buyan ädgü kılınç kü[çintä]:** Metin restorasyonu için krş. 13. satır.

(18) **p(a)ramitlar+ka:** Satırın öncesi hasarlı olmasına karşın burada *altı p(a)ramitlar* ifadesinin mevcut olma ihtimali güçlüdür.

(22) **nizvani tu-sar:** ETü. *tu-* fiilinin anlamı etimoloji sözlüklerinde “kapamak, engellemek” (Clauson 434a; Nadalyayev vd. 584a; Wilkens, *Handwörterbuch*... 752a) şeklinde geçmektedir. Ancak burada “kaplamak” (Özertural 183) anlamının daha uygun olacağı görülmektedir.

(31) **tužit:** EUyg. bu sözcük Toharcanın B diyalektinde *tušit* “ilahi varlıkların bir sınıfından biri” (Adams 320) şeklinde tanıklanmış olup Skt. *tuṣita*’ya “Kāmāvacara Tanrılarının bir sınıfının adı” (Monier-Williams 452b; Edgerton 255b) dayanmaktadır.

(33) **abita:** EUyg. bu ifade “Batıdaki Cennet’in Buddha’sının adı” (Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*. ... II. *Nomina-Pronomina-Partikel*. Band 1 6; Wilkens, *Handwörterbuch*... 2b) anlamındadır ve Çin. 阿彌陀 *amituo* “sınırsız ışığın Buddha’sı” (DDB; JEBD 7a; Hirakawa 1208b) sözcüğünün EUyg. çeviri yazısıdır.

(34) sukavaṭi: EUyg. bu ifade Soğd.da *swk'βty* (Wilkens, *Handwörterbuch...* 629a) şeklinde tanıklanmış olup Skt. *sukhāvātī* “(Batı semasında yer alan) Amitābha cennetinin veya göğün adı” (Monier-Williams 1220c; Edgerton 597a) sözcüğüne dayanmaktadır.

(38) tsi-tu-lun atl(i)g şasṭ[(a)r]: Bu ifade Çin. bir *śāstra* yani öğretisi metninin EUyg. çeviri yazısıdır. Bu noktada *tu* ifadesi belirsiz olsa da *tsi* Çin. 慈 *si*’nin “nezaket, acıma, merhamet, şefkat” (DDB), *lun* ise Çin. 論 *lun*’un “söylem, *śāstra*” (DDB) karşılıklarıdır.

(39) vaṇ-şa-lun atl(i)g [şasṭ(a)r]+da: Bu ifade Çin. bir *śāstra* yani öğretisi metninin EUyg. çeviri yazısıdır. Bu noktada *şa* ifadesi belirsiz olsa da *vaṇ* Çin. 王 *wang* “kral” (DDB), *lun* ise Çin. 論 *lun*’un “söylem, *śāstra*” (DDB) karşılıklarıdır.

(48) nizva[ni] kadgularka san(i)g bolmakta āvrilmāmāk: Bu yapının aktarması “Beşinci: İhtiraslara₂ (~ Skt. *kleśa*) yenil[me]mekten dönmeme” şeklinde yapılmıştır. Zira, ihtiras (~ Skt. *kleśa*) kavramı Budizm’de makbul olmayan bir tutum olmasına karşın metindeki bağlamdan “ihtiraslara yenilmekten dönmeme” şeklinde anlaşılmaktadır.

(72) kirlig nomlarig+lı kirsiz nomlarig: Eski Türkçede “aynı yapı ve görevde iki sözcük {+II} eki ile birleştirilir. Bu ek her iki ada da eklenir.” (Tekin 99). Söz konusu ek, Eski Türkçenin dil bilgisi içerisinde “sıralamalı cümle unsurları” kapsamında değerlendirilir (Gabain 107, §361). Ancak “bazı durumlarda çiftlerden birinin +II’sı eksik olabilir.” (Erdal 167). Metnimizde de rastlanan tekli biçim, nadir de olsa başka EUyg. metinlerde tanıklanmıştır: *t(ä)ḡrilärli kinarelar üzä sävitilmiş* (Geng 297, 37. satır). Bunun dışında yayımlanmamış başka bir EUyg. metinde de şu benzer yapı dikkat çeker: *iki y(e)g(i)rmi bavaṇlarig tıltagtın turugmalı tıltagtın turmuş tegmä bo iki törliüg aṭlar üzä* U 4684 (T II M recto 04-07).

(75) ö-gülük [sakın]-guluk: Metin restorasyonu “düşünmek₂, dikkate almak₂” (Şen 210; Ölmez 280; Karaman 262) anlamındaki *ö- sakın-* ikilemesi temelinde yapılmıştır.

(95) vasubandhu: EUyg. bu ifade Skt. *vasubandhu*’ya “ünlü bir Budist bilginin adı” (Monier-Williams 930a; Edgerton 475a) dayanır.

Sözlük

A

abita < Çin. 阿彌陀 *amitau* “bir Buddha’nın adı” *a. uluşta* (33)

adıra “ayrıntılı, detaylı” *yalḡuz bir a. t(ä)k kertü töz* (19)

adırt “fark, ayırım” *a. +ın sözlämiş k(ä)rgäk* (35)

adırtl(i)g “açık” *y(a)ruk yaşuk a.* (76)

alp “zor” *a.+ın oñayın* (32)

altın “alt, aşağıda, altında” *kägäy yerintä a.* (14)

altınç, altı[nç] “altıncı” *a.* (84), (85), (91)

amtı “şimdi, şu anda” *a.* (10), (50), (91)

anı “onu” *a.* (05), (30), *a. üçün* (26)

anın “bunun için, bundan dolayı” *a.* (62)

anta “orada, o yerde” *a. körümlär bilgäy* (88)

antag “böyle, bunun gibi” *a.* (61)

aşnuça “önce, evvela” *a.* (33)

atl(ı)g, atı(ı)g, [at]ı(ı)g “adlı, denen” *a.* (38), (39), (41), (78), (86), (92)

ay- “söylemek” *a.-muşlar* (40)

ayag “hürmet, saygı” *a.+ka tägimlig vasubandı bodis(a)tı[(a)v]* (94)

ažun < Soğd. ’žwn ~ ’zw’n(h) “(Budizm’de) varlık şekli, varlık biçimi, canlıların içinde bulundukları varlık şekli” (Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. ... II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2* 122) (~ Skt. *gati*) *a. tınl(ı)glarıg örlätip* (24), *a.+ta* (14), *kuşlar käyiklär a.+inta tugup* (03), *yılkı a.+ınt[a tug]up* (06)

B

basa “sonra” *b.* (35)

baş “baş” *b.+ın* (71)

baştınkı “birinci, baştaki” *b. oronta* (51)

b(ä)lgü “alamet, işaret” (~ Skt. *lakṣaṇa*) *b.* (92)

beş, beş “beş” *bo ... b. munta amtı ävrilıncs(i)zdä* (49)

beşinç, beşinç “beşinci” *b.* (48), (89)

bışrun- “bir şeyi manevi olarak yetiştirmek” *kirsiz nomlar[ı]g b.-galı uma-dın* (65)

bil- “bilmek” *anta körümlär b.-gäy* (88), *bölöki nomlarıg b.-gäli* (21), *nomug b.-ip ukup* (07), *[t(ä)]rı äürir tep b.-miş* (09)

bilgisiz “bilgisiz, bilinçsiz” *övkä b. ugrı[nta]* (72)

bir “bir” *b. adıra t(ä)k* (19), *b. küñ* (12), *b. tüñ* (12)

birlä “ile” *[hor]muzta [t(ä)]rı b.* (10)

birök “eğer, şayet” *b.* (31), (59), (70), (83)

bo “bu” *b. ... beş* (49), *b. [hor]muzta [t(ä)]rı birlä* (10), *b. nızv[ani]* *ažun tınl(ı)glarıg örlätip bulgap* (23), *b. ş(a)stir nomnuñ* (84), *b. tužit ordoda* (31)

bodis(a)t(a)v, bodis(a)t[(a)v] < Soğd. *pwδystß, pwtystß* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı” *b.* (39), (55), (80), (95), *b.+larıg* (54)

bol-, b[o]l- “olmak” ... *b.-ayın kör* ... (12), *söz[lä]*... ... *b.-gay* (83), *birök os[a]l sim[tag] b.-sarlar* (71), *k[at]ıg y(i)ti b.-sa[r]* (60), *tükällig b.-m[ış]* (18)

bolmak “olma” *beşinç nizva[ni] kadgularka sanl(ı)g b.+ta* (49), *tayak b.* (69)

b[oşg]un- “öğrenmek” *kirsiz nomlarıg b.-galı umazlar* (73)

bölök, bölök “bölüm, parça, kısım” *b.* (08), *b.+i* (21), *b.+intä* (87)

bul- “bil- tasvir fiilinin anlamını veren yardımcı fiil” *ukgalı b.-ur* (37)

bulga- “tahrik etmek” *b.-daçı* (22), *b.-p* (24), *b.-taçı* (90), *b.-yur* (23)

burh(a)n “Buddha” *t(ä)ñri b.* (07)

buyan < Skt. “sevap” *b. ädgü kılınç* (13), (15)

Ç

ç(a)hşap(a)t < Man.-Soğd. *cxş'pt, cxş'pδ(δ)* < Skt. *śikṣāpada* “dinî emir” *ç.* (01), *ç.+la[r]ın* (02)

Ä

ädgü “iyi” *ä. nomlarıg* (68)

ädgü kılınç, ädgü kılınç “sevap, iyi amel” *ä. küçintä* (13), (15)

ämgäklig “ızdıraplı, acı dolu, eziyetli” *ä. taloy ügüztin* (25)

[ä]ñ[i]ki “birinci” *[ä]*. (44)

är-, [är]- “yardımcı fiil, -dİr; var olmak” *ä.-sär* (64), (75), (84), *ä.-ür* (09), (11)

ärki, ärki “acaba” *ä.* (29), (94)

ärtiñü “çok, son derece” *ä. inçgä* (81)

ävril-, ävril-, [ävril-] “dönmek” *ä.-mädaçi* (52), (54), *ä.-[mädaçi]* (53), (54)

ävrilınç(i)z “dönüşsüz, geri dönülmez” *ä.+dä* (50)

ävrilmämäk, ävrilmäm[ä]k “dönmeme” *ä.* (44), (45), (46), (47), (49)

H

[hor]muzta < Soğd. *xwrmzt'* “Manihaizm’de bir tanrı adı, Tanrı İndra” *[h]. [t(ä)ñ]ri birlä* (10)

I

irak “uzak” *baştınkı oronta ı.* (51), ... *oronta ı.* (53)

İ

ikinti “ikinci” *i.* (45)

inçä, inçä “böyle, böylece” *i. ukmuş* (30), *i. tep aymışlar* (40)

inçgä “ince” *ärtiñü i.* (81)

K

kaçıgl[ıg] “duyu organlı” (~ Skt. *āyatana, indriya*) *k.* (42)

kadgu “ihtiras, tutku” (~ Skt. *kleśa*) *k.+larka* (48)

k(a)ltı “şöyle ki” *k.* (37), (64), (75), (94)

k[at]ıg “sert” *k. y(i)ti bolsa[r]* (60)

katıgılanmak “zahmet” *k. nizvani* (21)

k(ä)rgä- “istemek, dilemek” *küsäyür k.-yür* (62)

k(ä)rgäk “gerek, -mİş ile birlikte -mAlI” *bilmiş k.* (09), *ukmuş k.* (31), *sözlämiş k.* (35)

käyik “vahşi hayvan” *kuşlar k.+lär aźunıta tugup* (03)

käzig “sıra” *[s]özlägülik k.* (93)

keñürü “ayrıntılı” *bölökintä k. söz[läyü]r* (87)

ker[t]günç “iman, inanç” *k.+tin* (44)

kertü “doğru, gerçek, esas” *k. töz* (19), *tö[r]t k. nomug* (07)

kiçig, kiç[i]g “küçük” *k.* (78), *[ulug] k. nizvanil[ar]* (79) *[ulu]g k. nizvani-larnıñ* (90)

kim₁, kim “öyle ki, şöyle ki” *k.* (11), (23)

kim₂ “kim” *k.+lär* (70)

kirlig “kirli, lekeli” *k. n[om] ...* (64), *k. nomlarıgı* (72)

kırsız “temiz, lekesiz” *k. nomlar[ı]g* (65), *k. nomlarıg* (73)

köñül “zihin” *k.* (09)

kör- “görmek” *k.* (12), (54), *k.-gäli* (04)

körüm “görüŝ” *k.+lär* (88)

[k]özl[ä]- “gözlemek” *[k].-[gi]l* (28)

kuş “kuş” *k.+lar käyiklär aźunıta tugup* (03)

küç, kü[ç], k[ü]ç “güç, kuvvet” *ädgü kılınç k.+intä* (13), *ädgü kılınç k.+[intä]* (15), *k.+intä* (03)

kün “gün” *yeti k.* (05), *bir k.* (12)

küsä- “istemek, arzu etmek” *k.-yür k(ä)rgäyür üçün* (62)

M

meni “beni” *m. körgäli* (04)

munta “burada” *m.* (31), (50)

muntag “bunun gibi” *m. yañlıg ulug bodis(a)t(a)v* (55)

N

nä “ne” *n.* (20), *n. üçün* (61)

nätäg, nätäg “nasıl, ne şekilde” *n.* (29), (93)

nizvani, nizvani, nizvani, nizva[ni], nizv[ani], niz[vani] < Soğd. *nyzβ’nni ~ nyzβ’n’k* “ihtiras” (~ Skt. *kleśa*) *n.* (22), (23), ... *atl(ı)g n.* (86), *beşinç n.* (48), *[ulug] kiçig n.+l[ar]* (79), *[ulu]g kiçig n.+larnı* (90)

nom, n[om] < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğreti, dinî kaide” (~ Skt. *dharma*) *bo ş(a)stir n.+nu* (84), *bölöki n.+ları* (21), *ädgü n.+ları* (68), *kirlig n.* (64), *kirlig n.+ları* (72), *kirsiz n.+ları* (73), *kirsiz n.+lar[ı]g* (65), *tö[r]t kertü n.+ug* (07), *tört oğguraks[ız] atl(ı)g n.+lar* (92)

nomlamakl(ı)g “vaazlı” *n.* (28)

O

oğguraks[ız] “kesin olmayan” (~ Skt. *niyatāniyata*) *tört o. atl(ı)g nomlar* (92)

olı, olı “o, işaret sıfatı” *o.* (13), (20), (40)

ol2, ol2 “o, işaret zamiri” *o.* (29), (93)

ol3 “-dır, bildirme” *o.* (70)

olar “onlar, şahıs zamiri” *o.* (71)

oñay “kolay, basit” *alpın o.+ın* (32)

ordo “saray” *o.+da tugmaknı* (32), (36)

oron “yer” *o.+ta* (51), (53), *o. üçün* (56)

os[a] “ihmalkâr, dikkatsiz” *o. sim[tag] bolsarlar* (70)

ot “ot, bitki, çimen” *o. suv tatmadılar* (05)

Ö

ö- “düşünmek” *ö.-gülük* (75)

ölmäk “ölme, ölüm” *ö. ümgäklig taloy ügüztin* (25)

öñin “başka” *ö. yeti kün* (05)

örlät- “eziyet etmek” *ö.-däçi bulgadaçı* (22), *ö.-ip bulgap* (24), *ö.-ür bulgayur* (23)

[ö]trü “sonra” *[ö]*. (71)

övkä “öfke” *ö.* (72)

öz “kendi” *ö.* (91)

P

p(a)ramit < Soğd. p'rmyt < Skt. *pāramitā* “mükemmellik” *p.+larka tükällig bolm[ış]* (18)

S

sakın-, [sakin-] “düşünmek” *ögülük [s].-guluk* (76), *sözlägäli s.-sar* (33)

sanl(ı)g “... ait” *beşinç nizva[ni] kadgularka s.* (48)

sav “söz” *[sakin]guluk s.* (76)

sımtag, sım[tag] “ihmalkâr, dikkatsiz” *os[a]l s.* (70), *s. tep tedi* (63), *s. ärsär* (64)

sımtagsız “gayretli, çalışkan” *s.+ıg* (67)

sözlä-, söz[lä]-, [s]özlä- “söylemek” *adirtın s.-miş k(ä)rgäk* (35), *keñürü s.-[yü]r* (87), *s.-gäli* (33), *s.-mädim(i)z* (83), *[s].-gülik kızıg* (93), *tükäl s.* (82)

sukavaṭi < Soğd. swk'βty < Skt. *sukhāvatī* “Buddha Amitābha'nın batıdaki cenneti” *s. yertinçüdü tugmaknuṭ* (34)

suv “su” *ot s. tatmadılar* (05)

süzök “temiz, saf” *s.* (04)

Ş

şast[(a)r], [şast(a)r] < Soğd. ş'str < Skt. *śāstra* “Budist öğretisi metni” *ş.* (38), *ş.+da* (40)

ş(a)stir → **şast[(a)r], [şast(a)r]** *ş. nomnuṭ* (84)

T

tag “dağ” *t.+da* (04)

takı “daha” *t. nä* (20)

taloy “deniz, okyanus” *ölmäk ämgäklig t. ügüztin* (25)

tanuklamak “tanıklık etme” *t.+dın ävrilmädäçi* (52), *t.+tın ävrilmämäk* (46)

tapatriş < Toh. B *tapatriş* << Skt. *trāyastriṃśa* “(Budist kozmolojide) Tanrı İndra'nın göğünün adı” *t. t(ä)ṇri yerintä* (06)

tat- “tatmak, lezzetini almak” *yeti kün ot suv t.-madılar* (05)

tayak “destek, dayanak” *t. bolmak* (69)

täğimlig “layık” *ayagka t. vasubandı bodis(a)t[(a)v]* (95)

t(ä)k “tek, yegâne” *t. kertü töz* (19)

t(ä)ñri, [t(ä)ñ]ri “Tanrı” *[hor]muzta [t]. birlä* (10), *t. burh(a)n* (07)

t(ä)ñriz, [t(ä)ñ]ri “gök, gökyüzü” *tapatriş t. yerintä* (06), *[t]. ärür tep* (09), *üştiin t.* (08)

te-, te-, t[e]-, [te-] “demek, söylemek” *t.-di* (63), (74), *t.-p* (09), (22), (30), (40), (61), (63), (64), (75), (83), (94), *[t].-p* (74), *t.-sär* (23), (30), (64), (75), (94), *t.-[sär]* (61), *t.-yür* (22)

tegmä “denen” *t.-gmä* (41)

temäk “deme, söyleme” *t. üzä* (51)

temin “sonra, arkasından” *t.* (36)

tet-, [tet-] “adlandırılmak; (-Ir ekiyle beraber) *tetir* {-Dir} bildirme, kopula” *t.-[i]r* (61), *[t].-ir* (61)

tınlag → **tınl(ı)g** *t.+nıñ* (08)

tınl(ı)g “canlı, varlık” *t.+larıg örlätip bulgap* (24)

tört, tö[r]t “dört” *t. kertü nomug* (07), *t. oğguraks[ız] atl(ı)g nomlar* (92)

[t]örtünç “dördüncü” *[t].* (47)

töz, töz “esas” *t(ä)k kertü t.* (19), *t.+in tuya tükätsär* (20)

tsi-tu-lun “Bir Budist öğretisi metninin adı” *t. atl(ı)g şast[(a)r]* (38)

tu- “kaplamak” *nizvani t.-sar* (22)

tug-, [tug-] “doğmak” *t.-up* (03), *[t].-up* (06)

tugmak “doğma” *t.+nıñ* (32), (34), (36)

tur- “bulunmak, var olmak” *t.-muş* (50)

tuş “safha, evre” *beşinç t.+dakı* (89)

tuş- “rastlamak, karşılaşmak” *t.-guluk oron üçün* (56)

tuy- “hissetmek” *tözün t.-a tükätsär* (20)

tužit < Toh. *B tuşita* < Skt. *tuşita* “Budist kozmolojide bir göğün veya bu gökteki sarayın adı” *t. ordoda* (31), (36)

tükäl “büsbtün, tamamıyla” *t. söz[lä]...* (82)

tükällig “mücehhez, donatılmış” *p(a)ramitlarka t. bolm[ış]* (18)

tükäť- “tamamlamak” *tözün tuya t.-sär* (20)

tükäťi “tamamen, bütünüyle” *t.* (89)

tün “gece” *bir kün bir t.* (12)

tüş “mükâfat, ödül” *t.+lârdin âvrilmäm[ä]k* (45)

U

u- “muktedir olmak” *bışrungalı u.-madın* (65), *b[oşg]ungalı u.-mazlar* (73), *u.-madılar* (02)

ugur₁ “fırsat” *nomlamakl(ı)g u.+ın* (28)

ugur₂ “sebepe” *u.+ın* (81), *övkä biligsiz u.+ı[nta]* (72)

uk- “anlamak, bilmek” *anı inçä u.-muş* (30), *bilip u.-up* (07), *u.-galı bulur* (37)

uladı “başkaları, diğerleri” *u.* (52)

ulug, [ulug], [ulu]g “ulu, büyük” *u. bodis(a)t(a)v* (55), *[u]. kiçig nizvanil[ar]* (79), *[u]. kiçig nizvanılarnıñ* (90)

ulus “ülke, devlet” *abita u.+ta* (34)

umamak “muktedir olmama” *u.* (77)

unitsalıg “unutkan” *u.* (74)

Ü

üç “üç” *bodis(a)t(a)v ü. ...* (80)

üçün, üçün “için” *ü.* (26), (56), (61), (62)

üçünç “üçüncü” *ü.* (46)

ügüz “deniz” *taloy ü.+tin* (25)

ülüş “bölüm” *altınç ü.* (84), *altı[nç] ü.* (85)

üstä- “arttırmak, çoğaltmak” *ü.-gükä* (68)

üştün “üstte, yukarıda” *ü. t(ä)ñri* (08)

üşün- “yoğunlaşmak, konsantre olmak” *ü.-mädilär* (02)

üzä “ile” *ü.* (51), (95)

V

vañ-şa-lun “Bir Budist öğretisi metninin adı” *v. atl(ı)g [şast(a)r]da* (39)

vasubanđu < Skt. *vasubandhu* “MS 4-5. yüzyıllarda yaşamış Budist bir filozofun adı” *v. bodis(a)t(a)v* (95)

Y

yalğuz “yalnız, sadece” *y.* (19)

yañlıg “... benzer, ... gibi” *muntag y.* (55)

- y(a)ruk** “parlaklık, ışıık, aydınlık” y. *yaşuk* (76)
- yaşuk** “parlaklık, ışıık” y(a)ruk y. (76)
- yaz-** “itaat etmemek” y.-miş *ç(a)hşap(a)tla[r]ın üşünmädilär* (02)
- yänä** “yine, tekrar” *birök* y. (59)
- y(e)g(i)rmi** “yirmi” y. (78)
- y(e)g(i)rminç** “yirminci” y. (63), (74)
- yer** “yer” *tapatriş t(ä)ñri* y. + *intä* (06), y. + *intä* (14)
- yertinçü, yertin[çü]** “dünya, yeryüzü” ... *[at]l(ı)g* y. (41), *sukavaşi* y. + *dä* (34)
- yeti** “yedi” y. *kün* (05)
- yıgıl-** “toplanmak” y.-ip (04)
- yılkı** “yük hayvanı” y. *ažunınt[a tug]lup* (06)
- y(i)tı** “sert” *k[at]ıg* y. *bolsa[r]* (60)
- ymä** “dahi, de, da” *ol* y. *nätäg* (29), (93)
- yorık** “davranış, hareket” y. + *ıntın ävrilmämäk* (47)
- yörüg** “yorum, tefsir” y. (85), (91), y. + *in* (82)

Sonuç

Budizm’deki ahlaklılık, tutum ve ihtiras konularını ele alan ve bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan Eski Uygurca dört fragmanın filolojik neşriyle şu sonuçlara erişilmiştir: (1) Bu çalışma ile Eski Uygurca araştırmalarına 96 satırlık metinsel veri sunulmuştur. (2) Bu metinsel veri içerisinde yer alan Toharca kökenli *tapatriş* sözcüğü ilk kez bu çalışma ile tanıklanmıştır. (3) Bu çalışmayla daha evvel tespit edilmeyen Çince iki *śāstra* ismi belgelenmiştir: *tsi-tu-lun* ve *vañ-şa-lun*. (4) Yine bu çalışmada EUyg. metinlerde pek az rastlanılan *kirliḡ nomlarıḡ+lı kirsiz nomlarıḡ* örneğindeki gibi tek bir unsurdan oluşan {+II} birleştirme ekine örnek tespit edilmiştir. (5) Burada ve açıklamalar kısmında söz edilen sözlük birimler dışında neşredilen metinlerden oluşturulan sözlük kısmı etimoloji sözlüklerindeki yapı ve anlamlarla uyum göstermektedir.

KISALTMALAR

(P)	pothī deliği
~	eş değer biçim
→	madde başları arası çapraz gönderme
§	madde başı
... ..	Metindeki hasarlı kısımları gösterir.
...2	ikileme
...3	üçleme
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
EUyg.	Eski Uyğurca
Grek.	Grekçe
JEBD	<i>Japanese-English Buddhist Dictionary</i>
krş.	karşılaştırınız
Man.-Soğd.	Manihaist-Soğdca
Part.	Partça
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti

KAYNAKLAR

- Adams, Douglas Q. *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged Vol. 1-2*. Rodopi, 2013.
- Arat, Reşit Rahmeti. “Uygurlarda İstılhlara Dair.” *Türkiyat Mecmuası*, c. 7-8, 1940-42, ss. 56-81.
- Carling, Gerd, ve Georges-Jean Pinault. *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*. Harrassowitz, 2023.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon, 1972.
- Conze, Edward. *Thirty Years of Buddhist Studies: Selected Essays*. Cassirer, 1967.
- Durkin-Meisterernst, Desmond. *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian*. Brepols, 2004.
- Edgerton, Franklin. *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*. Yale University, 1953.
- Erdal, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Geng, Shimin. “Qadimqı uyğurca buddhistik äsär “Ärya-träta-buddhamätrika-vimsati-pügä-stotra-sūtra”din fragmentlar.” *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1979, ss. 295-306.

- Gharib, Badralzaman. *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*. Farhang, 1995.
- Hirakawa, Akira. *Bukkyō kan-bon dai jiten 佛教漢梵大辭典 [Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary]*. Reiyūkai, 1997.
- Japanese-English Buddhist Dictionary*. Daitō Shunppansha, 1979.
- Karaman, Ahmet. *Eski Türkçede İkillemeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Kasai, Yukiyo. "Uyghur Legitimation and the Role of Buddhism." *Buddhism in Central Asia I: Patronage, Legitimation, Sacred Space, and Pilgrimage*, Hazırlayan Carmen Meinert ve Henrik Sørensen, Brill, 2020, ss. 61-90.
- Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford University Press, 1899.
- Nadalyayev, Vladimir vd. *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd, 1969.
- Ölmez, Mehmet. "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine." *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 65, no. 2, 2017, ss. 243-311.
- Özertural, Zekine. "Eski Türkçe *tu-* 'kapamak' Eylemi Üzerine." *Türkoloji Dergisi*, c. 15, 2002, ss. 181-192.
- Poucha, Pavel. *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. Statni Pedagogicke Nakladatelstvi, 1955.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Steiner, 1977-1998.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab- - äzüglä-*. Steiner, 2010.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık*. Steiner, 2015.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: aš-äzüik*. Steiner, 2017.
- Schmidt-Glintzer, Helwig. *Der Buddhismus*. Beck, 2007.
- Schumann, Hans Wolfgang. *Mahāyāna-Buddhismus: das große Fahrzeug über den Ozean des Leidens*. Diederichs, 1995.
- Soothill, William Edward ve Lewis Hodous. *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1937.
- Şen, Serkan. *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. 2002. Ondokuz Mayıs Ü, Yüksek lisans tezi.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Tokyürek, Hacer. *Altun Yaruk Sudur: IV. Tegziñç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Wilkens, Jens. *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kılğuluk Nom Bitig. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Edition]. Teil 2. [Glossar, Transliterationen, Tafeln]*. Brepols, 2007.

- Wilkens, Jens. “Hatten die alten Uiguren einen buddhistischen Kanon?” *Kanonisierung und Kanonbildung in der asiatischen Religionsgeschichte*, Hazırlayanlar Max Deeg, Oliver Freiberger ve Christoph Kleine, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011, ss. 345–378.
- Wilkens, Jens. “Buddhism in the West Uyghur Kingdom and Beyond.” *Transfer of Buddhism Across Central Asian Networks (7th to 13th Centuries)*, Hazırlayan Carmen Meinert, Brill, 2015, ss. 191-249.
- Wilkens, Jens. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien: Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā Teil 1-3*. Brepols, 2016.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch - Deutsch - Türkisch / Eski Uyğurcanın El Sözlüğü: Eski Uyğurca - Almanca - Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Yakup, Abdurishid. *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur*. Brepols, 2010.

Elektronik Kaynaklar

- DDB = *Digital Dictionary of Buddhism*, buddhism-dict.net. Erişim tarihi 18 Şubat 2025.
- URL-1: “Mainz 296 (T II b 42).” Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland, 2025, qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00020492. Erişim tarihi 18 Şubat 2025.
- URL-2: “Mainz 723 (T II D 85 / Ch 14).” Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland, 2025, qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00034546. Erişim tarihi 18 Şubat 2025.
- URL-3: “U 1192 (T II Y 37).” Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland, 2025, qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00027201. Erişim tarihi 18 Şubat 2025.
- URL-4: “U 1645 (T II M).” Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland, 2025, qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00027721. Erişim tarihi 18 Şubat 2025.